

XORAZM MAQOMLARI YARATILISH TARIXI

Samiyeva Mehriniso Azimovna

Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası o'qituvchisi

Odilov Safarbek Obil o'g'li

Buxoro davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti talabasi

Xorazm maqomlari muayyan tizimdagi turkum shaklida XIX asrning birinchi yarmida qaror topgan bo'lib, bu turkum Buxoro maqomlari singari asosan Olti maqomdan iborat:

1. «Rost» maqomi (yoki Maqomi Rost);
2. «Buzruk» maqomi (Maqomi Buzruk);
3. «Navo» maqomi (MaqomiNavo);
4. «Dugoh» maqomi (Maqomi Dugoh);
5. «Segoh» maqomi (Maqomi Segoh);
6. «Iroq» maqomi (Maqomi Iroq).

Yozma manbalardan ma'lum bo'lishicha, Xorazm maqomlarining uzil-kesil qaror topishida Buxoro maqomchilik an'analari katta ta'sir ko'rsatgan. Bu o'rinda atoqli musiqachi Niyozjon Xo'janing xizmatlari alohida ko'rsatib o'tiladi. Shunga ko'ra, Niyozjon Xo'ja XIX asr boshlarida Buxoroga kelganligi va Shashmaqomni maxsus o'rganib, so'ngra bu san'atni Xorazmda tarqatganligi aytiladi. Ayni vaqtda maqomlar Xorazm sharoitiga moslanib, mahalliy badiiy an'alar bilan bog'liq jihatlarga ega bo'lganligi ham ta'kidlanadi. Biroq bu kabi ma'lumotlar Buxoro Shashmaqomi Xorazmga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilganligini anglatmaydi, balki Xorazmda qadimdan mavjud maqomchilik an'analari namunalarini yaxlit bir tizmga tushirishda Shashmaqom turkumi andoza sifatida olinganligiga ishora etadi.

XIX asrda yashab ijod etgan shoir va musiqashunos olim **Pahlavon Niyoz Muhammad** (taxallusi Komil Xorazmiy, 1825-1897) o'zi kashf etgan «Tanbur chizig'i» nomli o'ziga xos «nota yozuvi» vositasida Xorazm maqomlarini yozib olish tajribasini boshlab bergan edi. Bu ishni uning o'g'li – Muhammad Rasul Mirzaboshi davom ettirgan. O'ng tomondan chapga qarab o'qilgan mazkur «nota yozuvi»da tanbur pardalariga oid 18 ta muvoziy chiziqlar bo'lgan va bunda sadolanishi (bosilishi) lozim bo'lgan pardalar nuqtalar vositasida belgilangan.

Xorazm maqomlari tuzilishi jihatidan Buxoro maqomiga aksariyat o'xshash hamda o'zgacha holatlarni namoyon etadi. Xususan, bu maqomlarning cholg'u-kuy yo'llaridan tashkil topgan bo'limi Shashmaqomdagi kabi «Mushkilot» deb emas, balki «chertim yo'li» (yoki «Mansur») kabi umumiy nomlar bilan yuritiladi. Shuningdek, cholg'u bo'limi - chertim yo'li tarkibida bizga Olti maqomdan ma'lum bo'lgan «Tarje», «Gardun», «Muxammas» va «Saqil» nomli kuylar bo'lgani holda, biroq «Tasnif» atamasi uchramaydi va uning o'rnida har bir maqomning nomi (masalan, «Maqomi Rost», «Maqomi Buzruk» va h.k.) yoki «Tani maqom» iborasi qo'llaniladi.

Doira usullarining ketma-ketligida Shashmaqomda namoyon bo'lgan “oddiydan murakkabga” tamoyili Xorazm maqomlari chertim yo'lida o'zgacha ko'rinish kasb etadi. Masalan, Tani maqom (boshlang'ich)da qo'llangan zarb – usuli oddiy bo'lib, uni maqomdon ustozlar “gup, taq” (yoki “gup, ist, taq, ist”) tarzida ifoda etadilar.

Chertim yo'lining keyingi qismlarida shu asosda tobora murakkab ko'rinishli usullar («Tarje», «Muxammas», «Saqil» va b.) unib o'sadi. Shu jumladan, o'rta bo'g'inda «Peshrav» nomli qismlarning muqim tus olgani va bu qismlarda «Zarb ul-fath» nomli usulning kelishi ham o'zgacha holatdir.

Bundan tashqari, Shashmaqom cholg'u bo'limlari «Saqil» nomli kuylar bilan yakunlangani holda, Xorazm maqomlarining chertim yo'llari «Ufar» nomli kuylar bilan poyoniga yetadi. Bu kabi o'zaro o'xshash va farqli jihatlarni yaxshi tasavvur etish maqsadida Shashmaqom va Xorazm maqomlarining «Rost» turkumidagi cholg'u kuylarni bir-biriga qiyoslab ko'rish mumkin.

Xorazm «Rost» maqomi Buxoro «Rost» maqomi

Chertim yo'li: Mushkilot bo'limi:

1. Maqomi Rost. 1. Tasnifi Rost.
2. Tarjei Rost. 2. Garduni Rost.
3. Peshravi Gardun. 3. Muxammasi Rost.
4. Muxammas I. 4. Muxammasi Ushshoq.
5. Muxammas II. 5. Muxammasi Panjgoh.
6. Muxammasi Ushshoq. 6. Saqili Vazmin.
7. Saqili Vazmin. 7. Saqili Rak-rak.
8. Ufar.

Chertim yo'li kuylarining ichki shakl-tuzilishlarida Shashmaqomning «Mushkilot» kuylaridan ma'lum bo'lgan «xona-bozgo'y» nisbatlari namoyon bo'ladi.

Xorazm maqomlarining cholg'u kuylari ijro etilganda tanbur va doira sozlari muhim o'rin tutadi. Tanburda maqomning kuyi, doirada esa usul yo'li chertiladi. Shuningdek, chertim yo'llarida ikki tanbur, bir g'ijjak, bir bulamon va doira cholg'ularidan iborat an'anaviy dasta ham namoyon bo'ladi.

Xorazm maqomlarining ashula bo'limi «aytim yo'li» (yoki «Manzum») deb ataladi va uning tarkibidagi «Tani Maqom», «Talqin», «Nasr», «Suvora», «Naqsh» va «Faryod» kabi qismlar Navoiy, Fuzuliy, Mashrab, Ogahiy, Munis, Avaz O'tar kabi donishmand shoirlarning aruz vaznli nazmiy ijodlari asosida «o'qiladi». Aytim yo'lining ilk qismlarida «Saraxbor» atamasi umuman uchramaydi, balki bu o'rinda (chertim yo'lida bo'lgani singari), maqomning nomi («Maqomi Rost», «Maqomi Buzruk» kabi) yoki «Tani Maqom» iborasi ishlatiladi. Mazkur qismlarda qo'llangan doira usuli esa, chertim yo'li boshlang'ichida kelgan «gup, ist, tak, ist» kabi ko'rinishda hozir bo'ladi.

Manzumlarining o'rta bo'g'inlaridan o'rin olgan Talqin va Nasrlar Shashmaqomda shu nomlarda kelgan sho'balalar kabi mukammal ishlangan aytim yo'llaridir. Ularda qo'llangan doira usullari bir oz o'zgacha bo'lsa-da, Shashmaqomdagi ko'rinishlariga asosan mos keladi.

Xorazm maqomlarining aytim yo'llarida Taronalar ham qo'llanilib, bu o'rinda, ko'pincha «Suvora», «Naqsh», «Faryod» nomli ashulalar ishlatiladi. Biroq, Shashmaqomdagi Taronalardan farqli o'laroq, mazkur ashulalar anchayin rivojlanganligi, avj tuzilmalari qo'shib ishlanganligi bilan ajralib turadi. Aytim yo'llari «Ufar» nomli qismlar bilan yakunlanadi.

Xullas, Xorazm maqomlari aytim yo'llarini Shashmaqomning «Nasr» bo'limlari bilan qiyoslaganda ko'plab o'xshash va o'zgacha holatlar namoyon bo'ladi. Buni har ikkala turkum «Navo» maqomlariga oid aytim yo'llarining quyidagi qiyosida ham ko'rish mumkin:

Xorazm «Navo» maqomi Buxoro «Navo» maqomi

Aytim yo'li Nasr bo'limi

1. Maqomi Navo. 1. Saraxbori Navo.
2. Tarona. 2. Tarona I–II.

3. Suvora. 3. Talqini Bayot.
4. Talqin. 4. Tarona.
5. Faryod. 5. Nasri Bayot.
6. Naqsh. 6. Tarona I–II
7. Oraz. 7. Orazi Navo»
8. Ufar. 8. Tarona I–III.
9. Husayniy Navo.
10. Ufari Bayot.

Xorazm va Buxoro maqomlarini qiyoslashda davom etib, yana shuni aytish mumkinki, Xorazm «Iroq» maqomida «aytim yo‘li»ga doir ashula namunalari umuman uchramaydi. (Bu namunalar bizning davrgacha yetib kelmagan.) Demak, Iroq maqomi «chertim yo‘li»dan iborat, xolos. Shuningdek, Xorazm maqomlarida Shashmaqomdan ma‘lum «Savt», «Mo‘g‘ulcha» va ularning shoxobchalari kabi ishlangan ikkinchi guruh ashula turkumlari muqim tarzda qaror topmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Samieva M. BUKHARA PERFORMANCE METHOD A FACTOR FOR DEVELOPING THE MORAL QUALITIES OF ADOLESCENT STUDENTS // " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM. – 2022. – С. 191-194.
2. Samiyeva M. A., Ramazonov A. V. O ‘ZBEK MUMTOZ MUSIQASI-O’QUVCHILAR QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISH OMILI //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 31-36.
3. Azimovna S. M. et al. THE BUKHARA PERFORMANCE STYLE IS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF MORAL QUALITIES OF TEENAGERS //Zeta Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 04. – С. 1067-1071.
4. Мустафоев Б. И., Самиева М. А. БУХАРСКИЕ ДРЕВНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ГРУППЫ-СРЕДСТВО ОБРАЗОВАНИЯ //European Science. – 2021. – №. 2. – С. 26-28.
5. Ortiqov, E. . (2023). Musiqa Madaniyati Ta’limida Musiqiy Savodxonlik Faoliyatining Tutgan O‘rni. *International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses*, 106–112. Retrieved from <https://conferenceseries.info/index.php/ICMRITA/article/view/835>
6. Артыкова, Э. ., & Рузиева, З. (2022). ВЕЛИКОЕ БЛАГОСЛОВЕНИЕ – ПЕСНЯ ШАШМАКОМ. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 1(2), 22–24. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/cajei/article/view/6459>
7. E Ortiqov. Historical Analysis of National Musical Heritage and Moral-Aesthetic Education in Music and Art Schools of Uzbekistan . 2023/8/20 Academic Journal Publisher <http://dspace.umsida.ac.id/handle/123456789/5948>
8. Mustafoyev B. TA’LIM ISLOHOTLARI MAZMUNIDA YOSH AVLOD MUSIQA MADANIYATI TARBIYASI //TECHNICAL SCIENCE RESEARCH IN UZBEKISTAN. – 2023. – Т. 1. – №. 4. – С. 60-66.
9. Mustafaev B. FROM THE HISTORY OF MUSIC EDUCATION AND PEDAGOGICAL SYSTEM ACTIVITY IN UZBEKISTAN IN THE 1950s-1970s //Academia Science Repository. – 2023. – Т. 4. – №. 04. – С. 1007-1012
10. Мустафаев Б. “БУХОРЧА” ВА “МАВРИГИ” МУСИҚИЙ ТУРКУМЛАРИ ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ, МАЪНАВИЙ–МАЪРИФИЙ АҲАМИЯТИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 23. – №. 23

11. Мустафаев Б. БАРКАМОЛ АВЛОД МУСИКА МАДАНИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШДА ИСЛОҲОТЛАРНИН АҲАМИЯТИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 23. – №. 23..
12. Мустафаев Б. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА МУСИҚИЙ САВОДХОНЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИДА МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШ ВА БАҲОЛАШГА ЎРГАТИШ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 23. – №. 23..
13. Мустафаев Б. УМУМИЙ ЎРТА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА МУСИҚИЙ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 23. – №. 23
14. Kholmuradovna R. U., Obidovna R. M. Social norms, sanctions and personality //Вестник науки и образования. – 2020. – №. 21-2 (99). – С. 115-118.
15. Рамазонова У. Х., Сайфуллаева О. М. Развитие чувства ритма у детей //Проблемы науки. – 2021. – №. 1 (60). – С. 49-51.
16. Ramazonova U. X., Esanova M. J. An'anaviy xonandalik rivojida maqomlarning o'rni //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 496-501.